

Van-e vajdasági-délvidéki magyar identitás?

Adalékok a vajdasági magyarság múltjának és jelenének
egy vonatkozásához

Bálint István
pityuns@eunet.rs

A címben feltett kérdéssel úgy vagyunk mint a viccbeli ember, aki amikor megkérdezték: hogy van, azt válaszolta: Jól. Amikor pedig megkérték, hogy ezt részletezze, azt válaszolta: Rosszul. Mi is: ha egyszerűen akarunk válaszolni azt mondjuk: Van. Ha azonban jobban belelényedünk, akkor azt kell válaszolnunk: Nincs. Volt és biztosan lesz is. De most ellentmondásos helyzetben vagyunk. Soha annyian nem foglalkoztak ennek a kis közösségnek a történelmével, mint az identitás egyik tényezőjével, a közös múlttal, soha nem volt ennyi intézetünk, szervezetünk, intézményünk, amely ezt az identitást ápolni és kutatni van hivatva, mint most. Ugyanakkor vészesen közeledünk egy állapot felé, amelyet úgy jellemezhetnénk, hogy két haza között sehol sem vagyunk otthon. Ez a tanulmány – a lehetőségek szerint csakis vázlatosan – az egész minden igénye nélkül próbálja körbe járni ezt a témát. A vajdasági-délvidéki magyar identitás kérdését, amely olyan lényeges része e nemzeti közösség múltjának és forrása helyzete mai bizonytalanságának.

Mi az, hogy vajdasági-délvidéki magyar identitás?

Már hozzá szoktunk, hogy egyformán használjuk a vajdasági és a délvidéki kifejezést nemzeti közösségünk megjelölésére. Egymás mellett, hol ezt, hol azt, politikai hozzáállástól, párthovatartozástól és ki tudja még mi mindentől függően. A mi szervezetünkkel is az a helyzet, hogy a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság délvidéki tanácskozást szervez. A lényeg: egyik megjelölés sem vált ki már sem vitát, sem tiltakozást, természetesnek vesszük, hogy mind a kettő elfogadható. A kérdés azonban továbbra is időszerű. Már azért is, mert most már a magyar nacionalizmus vitatja el tőlünk a Délvidék kisajátítását. Hisz nem véletlenül írja a Magyar Nemzet: „Délvidék vajdasági része”. És nem figyeltünk fel arra, hogy egyetlen mérvadó magyarországi személyiség vagy sajtó sem használja ilyen értelemben a Délvidék szót. (A Duna TV sokáig Délvidékre vonatkozó időjárás-jelentést közölt. Ebben azonban benne volt Eszék, sőt Zágráb is. Úgy látszik valaki figyelmeztette őket. Azóta az egyik időjós azt mondja: „Délvidéken, Horvátországban, Vajdaságban”, hogy a megjelölés képtelensége nyilvánvaló legyen. A többi azonban helyesen mondja: „Horvátországban és a Vajdaságban”.) A nacionalizmus számára pedig egyenesen megengedhetetlen Vajdaság és Délvidék azonosítása. Enyhébb válfájának azért, mert fontosnak tartja a hagyomány – mint nemzetet összetartó erő – tiszteletben tartását, vagy mert megengedhetetlennek tartja, hogy mi olyan hagyományt próbáljunk teremteni, amely nem azonos az egyetemes magyar hagyománnyal. Szélsőségesebb válfaja pedig azért nem tartja ezt helyesnek, mert Trianon Magyarország feldarabolását jelenti és ezért Trianon elfogadásának tekinti ennek a feldaraboltságnak az elfogadását, így tehát Délvidék egy részének Délvidékkel azonosítását is. (A történelem vagy a sors fintora: csak Seselj mondja, hogy Délvidék Szerbia. Ezért az ő Nagy Szerbiája felöleli Baját és Románia egy részét is.) De sokan vannak azok is, akik csak tudatlanságot látnak Vajdaság és Délvidék azonosításában.

Mi azonban bátran – minden minősítéstől való félelem nélkül – mondhatjuk, hogy nyugodtan használhatja bárki bármelyik megjelölést. Sőt: ha valaki itt nálunk könnyebben vállalja vajdasági magyar identitását, ha magát délvidéki magyarnak mondja, akkor mondja magát délvidéki magyarnak. Fő az, hogy vállalja és vallja ezt az identitást. Annál is inkább – mert mint később látni fogjuk – a közvélemény-kutatás szerint az identitást vállalók csak akkor vannak kétharmados többségben a vajdasági magyarok között, ha összeadjuk azokat, akik magukat vajdasági magyarnak mondják meg azokat, akik magukat délvidéki magyarnak vallják. Ez a megfontolás vezérelt bennünket, amikor címben a „vajdasági-délvidéki” megjelölést használtuk.

Valamivel nehezebb megmagyarázni, hogy mit jelent az „identitás”. Az értelmező szótár, az idegen szavak szótára és az Új Magyar Lexikon egyformán egyetlen másik – magyar – szóval határozza meg az identitás fogalmát: azonosság. Nálunk azok, akik hozzánk hasonlóan ezt az identitást vizsgálják több szót használnak erre a fogalomra: nemzetazonosság, nemzeti önazonosság, nemzeti önismeret, nemzettudat, önazonosság, azonosságtudat stb. szót használják. A fogalom meghatározásának pedig könyvtárnyi irodalma van. Látszólag legegyszerűbb a nemzeti identitás meghatározása. Elégé elfogadott a kérdés egyik nemzetközi tekintélyének, Ernest Gellnernek a meghatározása: „akarát, tudatos ragaszkodás és azonosulás, lojalitás, szolidaritás az egyik oldalon, és félelem, kötöttség és kényszer a másikon”. A magyar nyelvterületen elfogadott meghatározás Pataki Ferentől származik: „Az identitás azonosságtudatot jelent, az egyén közösségben elfoglalt helyét”. (Lásd *Identitás, személyiség, társadalom* c. könyvét.) Itt nálunk is találtunk egy találó meghatározást, amelyet Döme Zsolt fogalmazott meg az *Aracs* 2010. évi 4. számában: „A nemzeti identitás a nemzetekként definiált közösségekkel való azonosulás irányát és mértéket jelenti”.

A problémák azonban már akkor kezdődnek, amikor a nemzetet magát kívánják meghatározni. Az ide vonatkozó irodalom általában elfogadja Ernest Renannak 1882-ben adott meghatározását, amely tömören azt mondja: „A nemzet permanens népszavazás”. Részletezve pedig ezt: „A nemzet egy nagy közösség, amely az áldozat tudatán alapszik, melyet az ember hozott a megegyezésért, azért a kifejezett kívánságért, hogy a közös életet tovább is együtt folytassák”. Akik azonban a nemzetet meghatározó tényezőket fontosnak tartják felsorolni első helyre teszik a közös nyelvet, sőt a francia politikai nemzettel szemben a kultúrnemzet meghatározást adó német Herder egyenesen kimondja: „a nemzet a nyelv”. Csakhogy ugyanazt a nyelvet beszélik több nemzetnek a tagjai. Például az angolt beszéli a nagy-britanniai, az észak-amerikai, a kanadai, az ausztráliai és az új-zélandi. Náluk még a történelem is közös, vagyis van múltúknak egy rövidebb vagy hosszabb időszaka, amely közös történelem. De spanyolul beszél Latin-Amerika (a brazil kivételével) minden nemzete. Holott tipikus latin-amerikainak az tekinthető, akinek ősei között spanyolok és indiánok is lehetnek, de mindenképpen számos nemzethez tartozók vannak. Olyan ősök, akik magukkal hozták annak az országnak a történelmét ahonnan jöttek. A bolíviai és a venezuelai (a különböző arányban jelenlévő, saját – külön vált – közösséget alkotó indiánokat leszámítva) ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanúgy a nemzetek keverékéből áll össze. Ez azonban nem akadályozza annak, hogy külön nemzetnek tartásuk magukat, ha úgy adódik – mint a múltban történt – még háborúznak is egymás ellen.

Ennek alapján úgy tűnik, könnyebb ezt az identitást meghatározni ott ahol a nemzet politikai értelmezése van érvényben: a nemzetet az adott ország polgárai alkotják. És bonyolultabb ott ahol a nemzet kulturális értelmezése van érvényben: a nemzet a közös nyelvet beszélő, közös történelemmel, kultúrával stb. bíró emberek közössége. Az ezzel kapcsolatos kérdésekkel következő fejezetünkben foglalkozunk. Annak igazolására, hogy fontos – leegyszerűsítésként,

előre megelőlegezetten használt fogalomként – a nemzetrészek identitásának a vizsgálata is, mert ezzel választ adhatunk sok kérdésre.

Itt még csak annyit mondjunk el, hogy a nemzeti identitás meghatározása ugyanolyan nehéz még a nemzet politikai értelmezése esetében is. Elég csak emlékeztetnünk a Franciaországban a nemzeti identitásról hónapokig folyó vitára. Abban ugyanis az identitás több definícióját adták. A legegyszerűbbtől, hogy az identitást az határozza meg, ki hogyan fogadja a Marseillaise-t. Azokig, akik csak a felszínt nézték: „Franciának lenni, annyit jelent, mint szeretni, tisztelni és becsülni Franciaország történelmét, továbbá az olyan jelképeket, mint a nemzeti himnusz vagy a zászló, beszélni a nyelvet, de nyilvánvalóan azt is, hogy szeret Franciaországban élni”. Volt, aki ebből gúnyt űzött: „Mit jelent franciának lenni? Ez annyi mint keményen dolgozni és nagy adót fizetni Franciaországban”. De végül arra a következtetésre jutottak, hogy nincsenek objektív mércék, hanem a lényeg, amit Sarkozy elnök így fogalmazott meg: „A mi identitásunk, ez a francia csoda, egyidőben egyszerű és összetett”. És a nemzeti identitást számos olyan értéknek az elfogadásával azonosították, amelyeket bármelyik európai nemzet hasonlóan vállal: szabadság, egyenlőség és testvériség, amit legfeljebb a köztársasági hagyomány tiszteletben tartásával, nagyvonalúsággal a kultúrák különbözőségének tiszteletben tartásában stb. egészítettek ki.

Mi azonban nem bocsátkoznánk az identitás ilyen bonyolult kérdéseinek taglalásába, tehát nem foglalkoznánk a vajdasági-délvidéki magyar identitás egész bonyolultságával sem. Megelégszünk azzal, hogy igennel kell válaszolunk a címben feltett kérdésre. Azzal, hogy hozzátesszük: minden ember több fajta identitást vállal: helyit, tájait, foglalkozását, amelyek az országhoz vagy nemzethez tartozás általánosabb identitásába olvadnak össze. És ezzel összhangban utalunk arra, hogy a vajdasági identitás vállalása nem jelenti az egyetemes magyar identitás tagadását, mint ahogyan az sem tagadja az európai identitás vállalását. Előre bocsátjuk, hogy identitás alatt értjük, hogy a vajdasági-délvidéki magyar egy sajátos közösség tagja, ezt a közösséget tudatosan vállalja, amely tudatosság magában foglalja a közös történelem és a közös társadalmi-politikai helyzet tudatosodását és vállalását, azzal, hogy ebben a helyzetben olyan elemeket is felfedez, amelyek – a közös sorscsapások eltűrése mellett – büszkeséggel töltik el, vagyis – az esetleges közös hátrányok mellett – a közösséghez tartozásban értékeket is talál. Mert beteglelkű és helyzetének javítására képtelen az a közösség, amely csak siránkozni képes.

Magával az identitással kapcsolatban csak bevezetőben említenénk meg, hogy dr. Ribár Béla, aki nyugdíjba vonulása után ezen identitás szolgálatának szentelte életét, a vajdasági-délvidéki magyar identitás fontos részének tekintette megmaradni-akarásunkat és azt, hogy „emelt fővel büszkén vallhatjuk, vállalhatjuk és viselhetjük magyarságunkat”. És csak megjegyezzük, hogy ennek az identitásnak lényeges része az, hogy kell találnunk valamit, amire daccal vagy örömmel büszkék lehetünk, mert ez a büszkeség olyan identitás-vállalási tényező, amely a cselekvéshez szükséges önbizalmat erősítheti a vajdasági-délvidéki identitás vállalásában. Később egy egész fejezetet szentelünk annak, hogy ez a büszkeség, a vajdasági magyarság különleges helyzetének a méltánylása milyen szerepet játszott abban a korban, amelyben – szerintünk – ez az identitás a legerősebben éreztette hatását. Itt még csak azt bocsátanánk előre, hogy még a mai eléggé nyomorúságos helyzetünkben is van valami, amire büszkék lehetünk, amit beépíthetünk identitásunkba és annak vállalásába. Gondolunk arra, hogy egy magyar közmondás szerint ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz. Bennünket tehát nemcsak a nagyobb teher tett teherbíróbbá, edzettebbé, találékonyabbá, vállalkozó szelleművé, a megoldást nem mástól váróvá, hanem idegen nyelv tudásával önmagában legalább

másfél olyan magyart érünk, aki csak magyarul tud. Nem is szólva arról, hogy nemzetközi felmérések igazolták: a kétnyelvű gyerekek intelligensebbek.

Bonyodalmak az elméletben, a politikában...

A vajdasági-délvidéki magyar identitással kapcsolatban alapvetően tisztázásra szorul az a viszony, amely a vajdasági-délvidéki magyart az egyetemes magyarsághoz fűzi, vagyis az, hogy a vajdasági-délvidéki magyar identitás vállalásával az ember egy külön nemzethez tartozik-e vagy pedig továbbra is része az egyetemes magyarságnak. A kérdés abból adódik, hogy az elmélet – az ide vonatkozó könyvtárnyi anyag ellenére – nem birkózott meg azzal, hogy a kultúrnemzet nem azonos az államnemzettel, vagyis a kultúrnemzet tagjai több országban élnek. Holott az Európa Tanács Ajánlása már 2006-ban leszögezte, hogy minden ország többnemzetiségű, vagyis egyetlen nemzet sem tekinthet egyetlen államot sem a saját külön tulajdonának. Ebből magától adódik viszont az is, hogy egy nemzetnek több állama kell hogy legyen, egy-egy államon belül pedig probléma lesz a nemzetek közötti viszony rendezése. A problémát magát Eötvös József már a XIX. században megfogalmazta: „Vagy el kell ismerni a többség korlátlan felségjogát, s akkor mindenik többség – épen a nemzeti törekvések idejében – hatalmát a kisebbségekben lévő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani mindaddig, míg az állam fogalma a nemzetiség fogalmával eggyé vált, vagy pedig a többség korlátlan felségjoga nem ismertetik el, és külön minden nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetetlen jogok állapotát meg”. Sőt már ő érezte, hogy korrekcióra szorul a többség döntésének demokratikus elve is: „A szabadság és egyenlőség fogalmai a külön nemzeti jogosultsággal nemcsak az elmélet, de a gyakorlati élet mezején is ellentétben állnak, melynek előbb-utóbb vagy a nemzetiség elve vagy a politikai szabadságé és egyenlőségé esik áldozatul”. (Lásd: A XIX. uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra c. művét. Megjegyzés a lektornak: Eötvös még más helyesírással írt, innen az egy p, két gy és egy felesleges ú.)

A problémát egyes kutatók azzal próbálták megoldani, hogy javasolták: tegyünk különbséget a démosz és az etnosz, a nép és a nemzet között. Ezzel azt kapnánk, hogy a népnek lehet több országa, vagyis ennek a népnek több országban lennének nemzetiségi alakult tagjai. Történelmi példára hivatkozhattak: a normann nép egy sereg országot hozott létre. De hivatkozhattak egy gyakorlati példára is: a német nép két országban lett nemzetiségi: Németországban és Ausztriában. (Ma már tudjuk, hogy a németeknek most minimum 5 államuk van: a fenti kettő mellett, még Svájc, ahol az egyik nemzetet adják, és Belgium meg Dánia, ahol sajátos autonómiával rendelkeznek, de lehet egy sereg más államuk is, ha ott őket ott államalkotónak nyilvánítják.) Ezt a felfogást mi azért nem fogadhatjuk el, mert a nemzet politikai értelmezéséből indul ki, hogy nemzet a népnek az a része, amely egy országban „uralkodó”.

A fenti nép-nemzet értelmezéshez kapcsolódik a nemzetiség-kisebbség téves meghatározása. Ezt a meghatározást megtaláljuk Jászi Oszkárnál: „A nemzet fogalma alatt ma egy olyan nemzetiséget értünk, mely az állami hatalom felett rendelkezik, míg a szoros értelemben vett nemzetiség állami hatalom nélkül, egy idegen nemzetiségnek rá nézve kedvezőtlen jogi és gazdasági rendje alatt él”. (Lásd: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés c. művét.) De legteljesebb meghatározását az 1974. évi titói alkotmány adta: nemzetiség az, amelynek másutt nincs anyaországa. (Senki sem veszi figyelembe, hogy az Európa Tanács Ajánlása „anyanemzet”-et használ.) Ha ez a meghatározás igaz lenne, akkor Svájcban egyetlen nemzet lenne, az egyszázaléknyi rétoromán. (Nem is szólva arról, hogy ez a felfogás kénytelen etnikai közösséggé nyilvánítani a romákat.)

A probléma szerintünk abból származik, hogy sehogyan sem tudják a nemzet meghatározását külön választani az államtól. Ez látszik a legrégebb ismert meghatározástól a legfrissebbig. A legrégebb a Francia Enciklopédiáé (megjelent 1751-től 1757-ig): a nemzet „gyűjtőnév, melyet bizonyos határok köré zárt s egyazon kormányzatnak engedelmességgel jelentős számú népesség jelölésére használják”. Az ide vonatkozó irodalomban használt legfrissebb pedig az, amelyet Smith Anthony 1998-ban fogalmazott meg: „A nemzet az emberek egy csoportja, amely közös és megkülönböztető kulturális jeggyel, egy egységes gazdasági rendszer, a közösség minden tagjára kiterjedő állampolgári jogok és köteleességek (!) birtokosa, és ahol a tagok közös tapasztalatokból és területbirtoklásból eredő szolidaritásérzéssel rendelkeznek”. (Az ilyen meghatározás kényszere abból ered, hogy a világ államainak többségében a nemzetet, mint a szuverenitás letéteményesét a polgárok összessége képezi. E tekintetben csak Európa egy része kivétel, mert ott a politikai értelemben vett nemzetek mellett ott vannak még a „gyűjtő-nemzetek”, brit, belga svájci is, és ott vannak a kulturális értelemben vett nemzetek.) Ebből ered, hogy az államot a nemzettel azonosítják. Ez a jelenség visszakísért még ott is ahol a nemzet kulturális értelmezése az uralkodó. Abban, hogy sokszor még közvetlenül is, de közvetve mindig az államot egy nemzettel azonosítják. Mi tudjuk mit jelent az Ovo je Srbija fal-firka, de mindenütt uralkodó felfogás, hogy Szlovákia a szlovákoké, Románia a románoké, Magyarország a magyaroké. Ezt a felfogást támogatja, hogy az „uralkodó” nemzet tényleg azonosítja magát az állammal: az ő nyelve az állam nyelve, az ő kultúrája az állam kultúrája, az ő történelmének eseményei az állam ünnepei stb. De közrejátszik az az általunk megfogalmazott, de visszhangra nem találó tétel is, hogy nem a nemzet teremti az államot, hanem az állam a nemzetet, még a nyelvet is. Holott ezt környezetünkben világosan láthatjuk az újonnan alakuló államok esetében. Onnan, hogy a macedónok tudatos politikai döntéssel saját nyelvükül azt a nyelvjárást választották, amely legtávolabb áll a bolgártól is meg a szerbtől is. Addig, hogy most Montenegróban elsőrendű államüggé lett a montenegrói nyelv megteremtése. (Még külön új abécét is csináltak neki.)

Természetesen nem megoldás az sem, hogy minden népcsoportnak külön állama legyen. (A „népcsoport” megjelölést használják a létező sok nemzeti közösségek jelölésére. Sokban a nép és a nemzet megkülönböztetés alkalmazása mellett kardoskodó teoretikusok hatására. Ők ugyanis azt mondják, hogy a nemzet a népnek az a része, amely államot alkot.) Részben azért, mert ezek a népcsoportok nagy keveredésben élnek egymás mellett. Részben azért, mert kiszámították, hogy Európában 283 népcsoport él. E két ok miatt nem megoldás még az autonómia sem. Mert Oroszországban lehet 89 autonóm egység. Annak örökségeként, hogy az Októberi forradalom a különböző szintű autonómiák egész seregével próbálta megoldani ezeket a nemzeti kérdéseket. (Ezeket az autonómiákat Sztálin „semlegesítette” az állami erőszak abszolútizálásával, az önkormányzatiság elsorvasztásával, az orosz szupremáció erőltetésével stb. De csak ennek eredményeként eshetett szét 15 önálló államra a Szovjetunió.) De hasonló elv alapján Franciaországban 16 autonóm egységnek kellene léteznie, ami viszont képtelenség.

Az ebből származó sok zűrzavar között a legnagyobb az államalkotóvá nyilvánítás körül támadt. A nemzetiségek kiharcolták, de az Európai Unió is megkövetelte, hogy több állam nemzeti kisebbségeit államalkotóvá nyilvánítsa. De ugyanakkor egyetlen állam sincs tudatában, vagy úgy tesz mintha nem lenne tudatában, hogy ez gyakorlatilag mit jelent és az alkotmányokban nyoma sincs annak, hogy ebből mi származik a nemzetiségek helyzetére nézve. (A legkirívóbb példa Magyarország új alkotmánya, amely az ottani kisebbségeket egyszerre nyilvánította a magyar nemzet részének és államalkotónak. De ebben nincs semmi meglepő hisz ez az alkotmány az államnemzet és a kultúrnemzet olyan fokú összekeverését tartalmaz-

za, amilyenre még nem volt példa Európában. Például az államnemzet felfogás szellemében nemcsak a magyar nemzet részének nyilvánítja a kisebbségeket, hanem „magyar állampolgárságról” beszél, holott magától értetődik, hogy Magyarországnak magyar, román, szlovák, szerb stb. állampolgárai vannak. Ugyanakkor a kultúrnemzet értelmezés szellemében felelőséget vállal a határon túli magyarokért. Tehát magyar a magyarországi szerb is meg a szerbiai magyar is. Jellemző, hogy a szomszédos országok érzik, hogy valami nincs rendben, de még azt sem tudják: mi.) Másrészt szelektálják a nemzetiségeket: Macedónia államalkotónak nyilvánította a albánokat, de a többit nem, Szlovénia az „őshonosokat”, a többit nem. Harmadsorban, az államalkotói státust követelők sincsenek tisztában azzal mit akarnak. Spanyolországban a katalánok kiharcolták, de az alkotmánybíróság elvette tőlük, hogy államalkotók. De ezt nem úgy értelmezték, hogy a spanyol „gyűjtőnemzet”, mint a brit, belga és svájci, (amit különben a spanyol nyelvtörvény már elismer, kasztíliainak nyilvánítva az etnikai értelemben vett spanyolt), hanem úgy, hogy aki Katalóniában él az katalán, még akkor is ha különben lengyel.

Ennek a zűrzavarnak a feloldására eddig egyetlen komoly kísérlet történt, amikor Felvidéken Duray Miklós vezetésével egy csoport közvetlenül a rendszerváltás után követelte, hogy a magyart Csehszlovákiában ismerjék el társnemzetnek. Ők egy objektív és egy szubjektív helyzetből indultak ki. Az objektív helyzet: „A mai napig nem döntöttük el, mi legyen a Magyarország szomszédságában területileg és tudatilag kontinuálisan élő magyarsággal.”. És a szubjektív: a magyarság „a mai napig nem ocsúdott fel ebből teljesen. Nem tudja megtalálni a mai helyzetnek megfelelő új eszmét, mely helyettesítené a magyar nemzetet a magyar állammal azonosító történelmi tudatot”. Ennek alapján javasolják, hogy a magyar legyen társnemzet Csehszlovákiában.. „A társnemzeti viszony – hangsúlyozzák – az Együttélés kongresszusi határozatának értelmezésében két vagy több különböző identitású közösség között az eddigi alá- és fölérendeltségtől alapvetően eltérő érték- és kapcsolatrendszerre épül”. (Lásd: Duray Miklós: Önrendelkezési kísérletek c. könyvét.) Javaslatuk feledésbe merült. Azért, mert ma még fokozottabban érvényesül a „magyar nemzetet a magyar állammal azonosító” tudat. (Tegyük hozzá: ugyanakkor elvész annak tudata, hogy Magyarország nem a szerbiai magyarok, hanem a magyarországi szerbek állama.) Elsősorban azért, mert a magyarországi politika nem egyenrangú nemzetrészek együttműködésére állt át, hanem Magyarországnak „a kisebbségekkel való törődésére”, amit lehetővé tett, hogy ezek a kisebbségek nem tudnak boldogulni az „anyaország” támogatása nélkül. (Én mondtam és írtam le néhányszor, hogy a magyaroknak 8 állama kell hogy legyen, több mint a franciáknak, németeknek vagy olaszoknak, de kevesebb mint az oroszoknak. Ennek azonban semmi visszhangja nem volt.)

Az egyetlen megoldás a zűrvar megszüntetésére, hogy a nemzeti kisebbségek minden államban erős, tudatosan vállalt identitásra tesznek szert és ezeket az identitásokat az állam ténylegesen, nem csak odavetett, semmire sem kötelező alkotmányszakaszban, államalkotónak ismeri el. Ma is érvényes és mind jobban elismert igazság például, hogy a trianoni trauma feloldásának egyetlen módja, hogy a magyarság elszakított részei önálló identitásra tesznek szert, ilyen önálló identitásként megkapják egyenrangú helyüket abban a 8 országban is, amellyel a mai Magyarország a történelminek mondott, gyakorlatilag csak 51 évig – 1867-től 1918-ig – létező ország területén osztózik. Már azért is, mert elképzelhetetlen, hogy Magyarország visszakapja (esztelenség: háborúban visszafoglalja) ezeket a területeket, így még Trianon állandó emlegetése, valami csodásnak mondott állapotnak a visszasírása is kifelé állandó feszültségforrás, bent pedig elrákosító sebvakarás. Azon aztán vitatkozhatunk, hogy ezek az identitások nemzetek-e a magyar nép, vagy nemzetrészek az egységes magyar nemzet keretében. (Én ennek az utóbbinak vagyok a híve, de csak átmenetileg, mert a nemzetközi gyakorlat ezeknek a

nemzetrészeknek önálló nemzetté válása, és csak a nemzetek alakulása terén különben is lemaradt Kelet-Európában jelenek meg nemzetrészként.) Minden más, amit e problémák feloldására és a kisebbségek helyzetének a rendezésére kitaláltak csak a hatalomért folytatott pártpolitikai harcnak a következménye. Az autonómiáról köztudott, hogy nem a kisebbségi kérdés megoldása, hanem csak többséggé alakítása kisebb területen annak a nemzetnek, amely a nagyobb területen kisebbség, hogy most az ottani többség legyen itt kisebbség. Különben is a vajdasági magyar pártoknak teljesen át kell fogalmazniuk programjukat, hisz mind két főkövetelésükkel kapcsolatban tisztázódott a helyzet. A kettős állampolgárság és a személyi autonómia megvan. Az utóbbi legdemokratikusabb – választói névjegyzékek alapján demokratikusan választott – formájában, már csak hatáskörének bővítésére van szükség és annak tudomásul-vételére, hogy természetesen van ellenzéke is. A területi autonómia viszont lehetetlen, hisz Szabadkán nincs magyar többség, Szabadka nélkül pedig képtelenség a magyar területi autonómia. (De Zenta és Ada is kérdéses, mert ott más pártokhoz tartozó magyarok koalíciója van hatalmon.)

A kettős állampolgárság ellen is sok minden felhozható, még akkor is ha nem számítjuk, hogy mennyi gondot jelent az államközi kapcsolatokban is meg az országon belül is. (Ennek csak kis része a szavazati jog most vitatott kérdése. Mert nem lehetnek másodrangú állampolgárok, de hogyan szólhatnak bele magyarországi kérdésekbe azok, akik nem viselik döntéseik következményeit.) 1. Épp oly kudarc lesz, mint a magyar igazolvány: hiába kéri akár félmillió magyar, magyar marad, az is, aki nem kérte a kettős állampolgárságot. 2. Nem tisztességes egy országtól, amelyben a fiataljainak csak 37 százaléka akarja leélni életét, (mert már senki nem ismeri el az „itt élned és meghalnod kell”-t), hogy magához akarja csalogatni annak a vajdasági magyarságnak a tagjait, amelynek 61 százaléka szívesen elköltözne. (Ez az adat a Magyar Szó felméréséből származik. Hódi Sándor: Nemzeti önkép c. könyvében – Logos, 2003 – azt közli, hogy a vajdasági magyarok 44 százaléka biztosan másik országba költözne, ha lehetősége nyílna ott jobb életkörülményeket teremteni, további 22,7 százaléka valószínűleg elköltözne és csak 12 százalék mondja, hogy semmiképp nem költözne. És ne gondoljuk, hogy a magyarországi útlevél csak a Magyarországra költözésre kell.) 3. Szerencse, hogy Ukrajna tiltja a kettős állampolgárságot, mert különben jönnének az ukránok, hisz nem magyar, hanem csak magyarországi (tehát osztrák–magyar monarchiabeli) származás kell, nem kell magyar-nak lennie, csak magyarul kell tudnia. 4. Senki sem vette figyelembe dr. Korhecz Tamásnak, a Magyar Nemzeti Tanács mai elnökének miniszterként megfogalmazott figyelmeztetését, hogy olyan jogok (például a kettős állampolgárság) helyett, amelyek „a magyar közösség ’nemzetalálát’ is jelenthetnék szülőföldjükön”, olyan megoldásokat kell találni, amelyek élhetőbbé teszik a magyarság számára évezredes szülőföldjét. (Nem is szólva arról, hogy sokak számára világos, még azok számára is, akik a kettős állampolgárságot kiharcolták, hogy rövidlátó politika az, amely a magyarságnak a népszaporulat visszaesése miatti csökkenését a határon túli magyarok felszippantásával akarja ellensúlyozni. És eddig még senki sem írta le a bölcs rabi új átkát: Védjen meg Téged az anyaország. Mert a vajdasági magyarok már el tudják képzelni, mit jelent az, ha már az anyaország védelmére szorulsz.)

Akár milyen oldalról is vizsgáljuk a – így vázlatosan – a kérdést, oda jutunk, hogy az elméletre és a politikára bizzuk annak tisztázását, hogy nemzetek vannak-e a nép keretében, vagy nemzetrészek – amelyekből „társnemzetek” lesznek – a nemzet keretében. A lényeg, hogy a soknemzetiségű államokban több identitás alakul ki, és ezeknek az identitásoknak együtt kell az állam „birtoklóivá” válniuk. Ennek alapján a vajdasági-délvidéki magyarság helyzete rendezésének alapja is csak az lehet, hogy ez a nemzeti közösség – nemzetrészként – vállalja identitását és – az anyanemzet és Európa segítségét is igénybe véve – kiharcolja gondjainak

enyhítését, problémáinak megoldását. Ennek alapján lépünk tovább. Nézzük, hogy a szociológiai, etnográfiai kutatások mennyiben igazolták: van vajdasági-délvidéki magyar identitás. És vizsgáljuk meg, hogy a közvélemény-kutatási adatok alapján hogyan vallják meg ezt az identitást.

... és felmérések a gyakorlatban

Most még mielőtt annak boncolgatására térnénk, hogyan alakult ennek az identitásnak a kérdése Trianontól napjainkig, nézzük meg, hogy ezzel az identitással kapcsolatban mi is a jelenlegi helyzet, mit mutatnak a gyakorlati felmérések, közvélemény-kutatási adatok. Mivel a probléma nem vajdasági sajátosság, tegyünk egy kitekintést először arra, hogyan látják az identitásnak ezt a kérdését a magyarországi kisebbségek, azután arra, hogy miként látják az anyanemzet és a nemzetrészek közti viszonyt másutt, és végül arra, hogyan áll a helyzet két másik nemzetrésznél: Erdélyben és Kárpátalján. Összehasonlításként, még inkább annak illusztrálására, hova vezet a nemzeti identitás gyengülése, bevezetésként, hadd említsünk meg egy felmérést a magyarországi kisebbségre vonatkozóan. (Jellemző, hogy a magyarországi források még a kisebbségek kettős identitását is úgy határozzák meg, hogy azon látsszon az asszimilálódás beindulása. Íme például egy Bindorffer Györgyi: Változatok a kettős identitásra c. az Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kiadásában megjelent könyvéből, amelyből az alábbi adatok is származnak: „A kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történelmileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internacionalizálja és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben található meg”). Ezen felmérés szerint a magyarországi örmények 31,9, a ruszinok 25,7 és a lengyelek 14,4 százaléka elsősorban magyarnak érzi magát és csak másodsorban nemzetiségűnek, e mellett 23,4, 34,2 és 33,1 százaléka egyformán érzi magát nemzetiségűnek és magyarnak.

Az anyanemzet és a nemzetrészek közti viszonyt illetően röviden csak két dolgot mondanánk el. Az egyik: van sajátos viszony Nagy-Britannia, Franciaország és Spanyolország meg az angolul, franciául, spanyolul beszélő nemzetek között. De senkinek eszébe sem jut, hogy az országnak valami külön joga és kötelessége van e nemzetek felé, konkrétan: a svájci franciának eszébe sem jutna anyanemzetnek tekinteni a franciaországi franciát, amit számára megkönnyít, hogy a franciaországi francia nem is etnikailag francia. Egyetlen egyszer fordult elő, hogy De Gaulle az anyanemzet országaként segítséget ígért a kanadai franciáknak, azok azonban erélyesen visszautasították a „gyámkodásnak” ezt a formáját. A másik: Kelet-Európában is erősödik az anyanemzettel szembeni elkülönülés irányzata. Lengyelországban például a sziléziaiak azért harcolnak, hogy őket külön nemzetté nyilvánítsák és ebben az országban már vannak lengyel fehéroroszkok meg és lengyelországi fehéroroszkok. A ruszinok körében mindenütt kemény küzdelem folyt az ellen, hogy őket ukránnak nyilvánítsák. Nálunk a bunyevácok elkülönültek a horvátoktól stb.

A magyar identitást illetően pedig röviden mondjuk el az alábbiakat. Erdélyben különösen erős a különállás, a külön identitás tudata. Ami részben Erdély külön történelmével és gazdasági, társadalmi, nemzeti összetételbeli eltéréseivel magyarázható. Nemcsak azzal, hogy akkor, amikor Magyarország három részre szakadt, Erdély önálló állam volt, de az egységesebb államban is csak az 1848-as forradalom fogalmazta meg az Erdéllyel való unió (nem egyesülés) követelését, tehát sok évszázados elszakadás után Erdély csak a Kiegyezés és 1918 kö-

zött, tehát mindössze 51 évig volt Magyarország része. És nemcsak azzal, hogy a történelem során Erdélyben három nemzet volt: a magyar, a székely és a szász, a románok századokon át harcoltak azért, hogy legyenek a negyedik nemzet. Nemrégiben meglepetést keltett, hogy milyen erős ennek a különállásnak, sajátos helyzetnek, az erdélyi identitásnak a tudata. A vizsgálatok ugyanis kimutatták, hogy „egy sajátos erdélyi identitás van kialakulóban”, mert „az erdélyi magyarok többsége nemcsak a román anyanyelvűektől, hanem a magyarországi közösségtől is elkülöníti magát”. Pedig már sok minden felkészíthette volna a magyar közvéleményt erre a tényre. Például a közelmúltban az RMDSZ egyik elnökjelöltjének, Eckstein-Kovács Péternek a válasza arra a kérdésre, hogy kéri-e a magyarországi állampolgárságot. Ő ugyanis azt válaszolta: majd az erdélyit kéri. A messzibb múltból pedig ezekre az önállósodási törekvésekre utalt Kós Károlynak, a transzilvanizmus ideológusának a tétele: „Nem szabad elfelejteni, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakított egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel”. (Lásd: Kiáltó c. művét.) És az irredantizmus által igazságtalanul kisajátítani próbált Wass Albert harca Erdély önállóságáért. Mert Wass nemcsak öreg székelyével mondatja oda a visszacsatolás kapcsán „Erdély újbóli magyarságán” lelkendező honvédtisztnek, hogy magyar volt az a visszacsatolás előtt is, hanem lelkes híve volt a Magyarországgal való egységgel szemben is önálló Erdélynek. Mert „Minden maradék erőmmel, igyekezetemmel azért küzdök még ma is, hogy Erdély újra legyen, ami volt: három szabad nép hazája, Isten és ember előtti egyenlőség, tisztesség és emberszeretet földje”. (Lásd: Zsoltár és trombitaszó.)

Kárpátalján még egyértelműbb a helyzet. Ott ugyanis átfogó felmérést készítettek a kárpátaljai identitás vállalásáról. Nem az ukránok, hanem elfogulatlan magyarok. És a pillanatnyilag legrosszabb helyzetben élő ukrainai magyarok között, Kárpátalján a magyar anyanyelvűeknek csak 18 százaléka vallja magát magyarnak. 35 százaléku kárpátaljai magyar, 25 százaléku kárpátaljai és 11 százaléku magyar anyanyelvű ukrán, de van köztük európai, ukrán, ukrainai stb. is. Tehát nagy többségben vannak azok, akik az ukrainai magyarságot egy külön identitású – nem pusztán magyar – közösségnek tartják, mindegy milyen néven és csak 18 százalék tartja magát minden külön jelző vagy megjelölés nélkül magyarnak, vagyis nem az egyetemes magyarság egy különálló entitásának, hanem egyszerűen magyar identitásúnak.

Vajdaságra vonatkozóan két dolgról is említést tehetünk. Az egyik Hajnal Virág és Papp Richárd közös könyve a vajdasági-délvidéki magyar identitásról szóló szociográfiai kutatásokról. (Lásd: „Mint leveleket a vihar...” c. könyvüket.) A másik itt megemlítené munká pedig – tudomásunk szerint – az egyetlen komoly vállalkozás a vajdasági-délvidéki magyar identitás feltérképezésére. A szerzőpár célja az volt – az egyik szerző, Hajnal Virág megfogalmazásában -, hogy kutassák „hogyan adaptálódik egy kultúra az évszázadokon át tartó interetnikai környezethez, amely a 20. században szinte követhetetlenül felgyorsult, mit mond el mindenről a jelenben megtapasztalható interetnikai kapcsolat”. Természetesen látják a problémákat a magyar identitás gyengüléséről – elsősorban Szerémségben – egész addig, hogy „a jugoszláv kisebbségi kultúrákra gyakorolt állami-politikai nyomás hatásai még nincsenek 'egyensúlyban' az utóbbi évtizedekben kibontakozó kulturális-etnikai 'újjaszületés' jelenségeivel”. Könyvük legfőbb értéke azonban annak kimutatása, hogy egész külön – a magyarországitól eltérő, de az egyetemes magyar identitásnak részét képező – vajdasági-délvidéki identitás alakult ki. Ebben az identításban benne van, hogy „a kisebbségi magatartás sem a nemzeti kötődések 'túlzott' kifejeződését, a 'magyarkodást', sem a szerbség megkülönböztető 'balkáni' jegyeinek megnyilatkozásait nem teszi lehetővé. 'Balkán' és a 'nemzet' háttérán nyilvánul meg az 'igazi délvidéki magyarságtudat' s az ennek megfelelő 'vajdasági magyar mentalitás’”. Külön identitássá áll össze: „E két eltérő etnikai tradíció jelenléte a kisebb-

ségi kultúra életében, ez az a sajátosság, amely megkülönbözteti a vajdasági magyarságot a magyar nemzet, az egyetemes magyarság más közösségeitől, régióitól”.

Tudják azt is, hogy ebbe a vajdasági-délvidéki magyar mentalitásba beleépül az elkülönülés a magyarországi magyaroktól is. Nemcsak abban az értelemben, ahogy Wass Albert önállósulási vágyának, törekvésének kialakulásába beleépül a csalódás az „ejtőernyősökben”, a kiábrándulás a magyarországi magyarokból. Abban az értelemben is, hogy a magyarországi magyarokról készített jellemrajz 33 százaléka csupán negatív tapasztalatokat tartalmaz: beképzettek, irigyek, széthúzó, maguknak valók, „a jóléttől olyan lelketlenek lettek”. (Holott a szerzőknek még nem is meséltek arról, hogy amikor pedig rosszabbul éltek mint mi, a „magyarországi rokonok csak csomagolni jártak hozzánk”.) És abban az értelemben is, hogy a vajdaságiak jobbak. (Holott csak később értesülhettek a Magyarországra költözött keserű tapasztalatairól. Arról, hogy korábban csak az a szólás-mondás járta: – Hogy lesz egy erdélyi magyarból oláh? – Úgy, hogy felköltözik Magyarországra. Ma már mondják azt is: -Hogy lesz egy vajdasági magyarból csetnik? Úgy, hogy felköltözik Magyarországra.) Mindennek alapján jegyezték le a vajdasági-délvidéki magyar identitás legfőbb jelszavát: „Mi itt, ebben az országban akarunk önmagunk lenni”.

Persze nem akartuk azt mondani, hogy ez a könyv foglalkozott csak a sajátos vajdasági-délvidéki magyar identitással. Ezt a könyvet csak arra tartottuk alkalmasnak, hogy egészében illusztráljuk a kérdés tanulmányozását. Szólhatnánk az Aracsban és a Bácsországban megjelent számtalan tanulmányról, köztük a fenti szerzőpár tanulmányairól is. De mindenképpen külön meg kell említenünk a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek 2007-ben Zentán Délvidék/Vajdaság címen kiadott tanulmány-kötetét. Már azért is, mert annak célja – a szerkesztők összegezése szerint – „a vajdasági magyarság másságának jellemzése mind a többségi nemzet, mind az egyetemes magyarság szempontjából”. (Papp Richárd ebben a kötetben közölt tanulmányában – saját összegezése szerint – azt vizsgálja „hogyan konstituálódik évről évre a vajdasági magyarság identitása”.)

Ennek a fejezetnek a végén tegyünk még említést arról, hogy mit mutatnak ezzel az identitással kapcsolatos felmérések. Mondhatjuk, hogy kevés olyan felmérés van, amely a vajdasági-délvidéki identitás szempontjából vizsgálná a helyzetet. Öröndetes kivétel, hogy az Aracs néha közöl ezzel kapcsolatos eredményeket. Így a 2002. évi 3. számában közölte dr. Gábrity Molnár Irén és dr. T. Mirnics Zsuzsanna cikkében azt az adatot, hogy a vajdasági magyar fiatalok 56 százaléka választotta elsődleges identitásként a vajdasági magyart és 28,5 százaléka a magyart. Tudtunkkal az eddig legteljesebb felmérést Döme Zsolt publikálta az Aracs 2010. évi 4. számában. E szerint identitás választáskor a vajdasági magyarok 55,5 százaléka vallja magát vajdasági magyarnak, 13,3 százalékauk délvidéki magyarnak és csak 10,6 százaléka magyarnak. Ez a felmérés mutatja a vajdasági-délvidéki magyar identitást vállalók meggyőző – több mint kétharmados, 68,8 százalékos – többségét, de hozzájuk lehet számítani azt a 6 százalékos, amely szerbiai magyarnak vallja magát. A meglepő ebben az, hogy a sajtónkban, közvéleményünkben elterjedt szóhasználat szembemennyivel több a vajdasági magyar, mint a délvidéki magyar. Kisebbségnek számít, hogy elég sokan vannak azok, akik identitás megjelölésükben nem tüntetik fel, hogy magyarok: 14,6 százaléka nem említi, hogy magyar, hanem vajdaságinak, szerbiainak, egyébnek vallja magát, többen vannak, mint ahányan magyarnak vallják magukat.

Kezdetben volt a vajdasági magyar irodalom

A trianoni békeszerződés rendkívül nagy megrázkódtatás a vajdasági magyarság életében. Nemcsak egyszerűen kiszakították őket eddigi államukból, ami – a vasútítól a rokoniakig – valamennyi eddigi kapcsolat megszakítását jelentette, hanem azzal is járt, hogy kikerültek abból az országból, ahol ők voltak többségben, és olyan országba kerültek, amelyben kisebbségben voltak. Méghozzá olyan országban, amely egyrészt egyáltalán nem volt demokratikus, másrészt a szerb hegemoniát akarta érvényesíteni nemcsak a kisebbségek felé, hanem még az „uralkodó” nemzetnek számító, kezdetben az ország nevében is szereplő horvátok és szlovének felé is, a többi délszláv nemzetről pedig tudomást sem vett. És tüzzel-vassal érvényt akart szerezni Trianon mind a két illúziójának: 1. a kisebbségeknek az a sorsa, hogy asszimilálódjanak, mint ahogyan tették a nemzetté alakulás folyamatában előrébb álló országokban és 2. a délszláv az egy nemzet.

Ebben a helyzetben a vajdasági magyarság választhatta volna a letargikus állapotban megrekedést. Vagy azt a hipnotikus állapotot, amelyet a magyarországi politika akart megteremteni és fenntartani. Azt az állapotot, amelyben a tömegekkel el lehet hitetni – vagy legalább is megpróbálják elhitetni -, hogy mi magyarok egy paradicsomi állapotban élünk, ezt az állapotot elveszítettük és csak akkor térünk-térhetünk vissza ha Magyarország ismét a régi lesz. Olyan állapotot, amelyben el lehet hinni, hogy „Csonka Magyarország nem ország, Egész Magyarország mennyország”. Ez az állapot az irredentizmus vizeire vitte ennek a magyarságnak a kisebbik hányadát is. A többségben azonban erősebb volt annak tudata, hogy az új körülmények között is élni kell, az élethez akarásra, az akaráshoz önbizalomra van szükség. Be kell tehát rendezkedni a megváltozott körülmények közti életre, ezeknek a körülményeknek a javításáért kell küzdeni. Ennek érdekében pedig a vajdasági magyarságnak egységes, tudatosan vállalt, közös fellépésre képes közösséggé kell válnia. (Szem előtt tartva azt is, hogy Trianon után még többen voltunk, mint Árpád népe, amely nem csak képes volt új hazát teremteni, hanem végre tudta hajtani a világtörténelem egyik legtervszerűbb honfoglalását.) Ami annyit jelent, hogy jelentkezett a vajdasági – tehát a tájidentitásnál magasabb rendű – magyar identitás tudatosításának, vállalásának és ápolásának történelmi szükséglete. És mivel az önálló politikai életből kiszorított, a tudományos, kulturális stb. életben nagy mértékben korlátozott kisebbség alapvetően irodalomközpontú (mert az alapvető eszközt, a nyelvet nem lehet elvenni, és ha az irodalom már megvan akkor lehet harcolni a megjelenésért, az olvasókért), ennek az identitásnak, közösségnek az igénye és megteremtésének törekvése is először – sőt, akkor majdnem kizárólag – az irodalomban jelentkezett.

Pontosabban még nem vetődhetett fel annak gondolata sem, hogy a vajdaság magyarságot a határ külön identitássá teszi. Méghozzá olyan identitássá, amely különbözik nemcsak a szege-di vagy debreceni helyi identitástól, hanem a alföldi, dunántúli, kunsági stb. tájegységi identitástól is, már a külön nemzetté, vagy – ha ezt a mérsékeltbb megfogalmazást vesszük át – nemzetrésszé válás csíráját hordja magában. De a különválás első lépéseként megfogalmazódott, hogy van önálló vajdasági magyar irodalom, ami nem provincializmus, nem dilettantizmus, hanem szuverénül különálló, saját törvényei szerint alakuló és működő, külön történelemre jogot formáló vajdasági magyar irodalom. Ahogyan a „vidéki” vajdasági lett” írók jelszava mondta: „a vajdasági író első kötelessége, hogy vajdasági legyen”. Annak alapján, hogy – ahogyan ennek az irányzatnak egyik képviselője, Dettre János megállapította – „Az utódállambeli magyar már most is egészen más szemmel figyeli az eseményeket, mint az idegen (!) országok magyarjai, habár nyelvben és kultúrában édestestvérei maradtak” (Azért tettem a szövegbe a felkiáltó jelet, mert hangsúlyozni akartam, hogy még napjainkban is szent-

ségtörésnek számít, ha valaki egyszerűen „idegen” országnak mondja Magyarországot, pedig objektíve az.)

Ennek a fordulatnak a lényegét nagyon találóan világította meg Bori Imre. (Lásd: Irodalmunk évszázadai és A jugoszláviai magyar irodalom rövid története c. könyveit.) Azt írta ugyanis: „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, új államok keletkeztek, így Jugoszlávia is, ennek következtében vidékeink szellemi élete olyan új feltételek közé került, amelyek önállóságát biztosították, a békeszerződések kijelölték határok pedig a jugoszláviai magyar irodalom határait is jelentették, meghatározva azokat a területeket, amelyeken a magyar szellemi élet Jugoszláviában kifejtheti hatását, ahonnan olvasóközönségét és tehetséges alkotóit várhatja”. Irodalmunk ezen korszakának történetét pedig így összegezte: „Immár nemcsak kerete ennek az irodalomnak Vajdaság, hanem talaj is, az író pedig tudomásul vette, hogy jugoszláviai magyar író”.

Igaz, hogy mivel akkor még csak nem is jelentkezett annak gondolata, hogy a nemzetnek ilyen vagy olyan határokkal, így vagy úgy elszakított nemzetrészei önálló nemzetté válhatnak, ennek az irodalomnak a művelői csak a „tájirodalom” lehetőségével és jogosultságával érveltek. És nem azzal, hogy a vajdasági magyar irodalom egy nemzeti közösség identitásának megnyilvánulásaként és kifejezéseként önálló irodalom lehet, mint ahogyan önálló lett a svájci francia és a belga francia irodalom is. De az első történelmi lépést megtették: önálló irodalom lehetséges az egykor egységes, most feldarabolt állam határain kívül is. Már csak a következő lépést kellett megtenni: ez az önálló irodalom egy önálló életre képes, az anyanemzettől független közösségi életet élő, identitásának tudatára ébredt közösségnek a terméke.

A vajdasági magyar identitás – még mindig eléggé az irodalomközpontúság keretei között mozogva – ezt a lépést már az új korszakban tette meg. Erre a korszakra az volt jellemző, hogy a vajdasági magyarság a trianoni elszakítottságnál hatványozottan nagyobb mértékben elszakadt az anyanemzet országától, a határokat nemcsak teljesen lezárták, hanem ezeken a határokon háborús feszültség uralkodott. Határincidensek, lövöldözések, sebesülések voltak a határoknál, a határokat átívelő kapcsolat mind a két oldalon ürügy lehetett a letartóztatásra, Magyarországon a délszlávokat kitelepítették a határ közeléből. És a vajdasági magyarságnak ilyen körülmények között nemcsak megőriznie, vallania kellett identitását, hanem még képesé is kellett válnia arra, hogy éljen azokkal a lehetőséggel, amelyek abból eredtek, hogy a kárpát-medencei magyarság számára ő jelentette Európát. Meg kellett teremtenie azokat az értékeket, amelyeket egyedülálló helyzete nemcsak megkövetelt tőle, hanem a történelmi alkalom elmulasztása lett volna, ha nem használja ki ezt a lehetőséget. És ez lett a vajdasági magyar identitás fénykora is, amikor nemcsak örömmel vállalhattuk ezt az identitást, hanem minden okunk megvolt arra, hogy büszkéek is legyünk arra, hogy vajdasági magyarok vagyunk, mint ilyenek nemcsak önállóan olyan értékeket teremtettünk, amelyekre az egyetemes magyarság is büszke lehet, hanem csak nekünk volt lehetőségünk arra, hogy az egyetemes magyarság élvonalába kerüljünk, sőt volt is erőnk arra, hogy ezt a lehetőséget kihasználjuk.

Major Nándor a Híd 1950 áprilisi számához fűződő elemzésében kimutatta, hogy az ezzel kapcsolatos dilemma és a Szenteleki munkásságával adott határ átlépése lehetőségének és szükségességének tudata is először az irodalomban jelentkezett. (Lásd: Kényszerhelyzetben árnyalatokért c. könyvét.) Ő ugyanis elsősorban Herceg János vívodását és ennek a vívodásnak az eredményét boncolgatva követi nyomon, hogy a vajdasági magyar irodalom hogyan tesz kísérletet arra, vagy túzi feladatául azt, hogy túlnőjön a „tájirodalmon” és ezzel egy nemzeti közösség identitásának önálló megnyilatkozása és egyben terméke legyen. Mert Herceg nemcsak azt írja le: „Egy nép, amely megtalálta hazáját nem lehet meg anélkül, hogy

életét, munkáját és küzdelmeit, érzéseit és vágyait a saját nyelvén kifejezésre ne juttassa. Nem hiába, nem ok nélkül lett külön svájci, német, francia, olasz irodalom. Milyen őszinte rajongással kiáltja Gottfried Keller: 'O mein Schweitzerland, all mein Gut und Hab!' Mikor szólal meg Vajdaság költői dicsérete? Mikor lesz a vajdasági magyar nemzeti tudat, a vajdasági táj- és hazaszeretet oly erős és határozott, mint a svájci francia Ramuz-nél? Ezen túlmenően még azt is megírta: „Nemzeti tudatom azonban nem fűződik a szülőföldem határain túl terjedő térhez”.

Az irodalom keretében maradt még a vajdasági magyar irodalom önállóságának igenlése is. Major már említett könyvében részben idézi Majtényi Mihálynak azt a megállítást, ami ennek a törekvésnek a programnyilatkozata is lehet: „Most mégis határozottan érzem, hogy nekünk közösen kell kialakítanunk itt egy önálló és független szellemi életet”. Ő maga pedig megjegyzi, hogy az írók azért képesek erre a feladatra, mert „mintha védőoltást kaptak volna akár a nemzeti vagy kulturális szupremáció bódulata, akár a kisebbségi érzés mákonya ellen”. Ebben a helyzetben természetes volt, hogy felvetődött az a kérdés is: svájci és belga példára nem válik-e külön nemzetté a vajdasági magyarság. Az adott helyzetben nincs semmi meglepő abban, hogy még az ezzel kapcsolatos vita is az irodalom alkotói között zajlott le. (Mi ezt a vitát lezártuk tekintjük, azzal, hogy beszélhetünk a nemzetiség identitásáról az egyetemes magyarság identitása vállalásának keretében, bár történelmi és egyéb körülmények voltak határokat a francia nép egyes részei közé is. Csakhogy ott egyrészt a más-más országhoz tartozó francia közösségek a nemzetté alakulásnak egy korábbi szakaszában alakultak ki. Másrészt ott a nemzet a svájci, a belga vagy a kanadai, tehát a franciák esetében inkább nyelvi identitásról beszélhetünk egy nemzetnek a keretein belül. Harmadsorban a belga franciák nem is nevezik magukat franciának, hanem vallonnak. Negyedsorban a franciaországi francia nem etnikai értelemben francia, sőt negyedrészen nem is fehér.) Ennek a válaszkérésnek sajátos epizódja volt Bori válasza Illyés Gyulának a Frankfurter Rundschau-ban tett nyilatkozatára, amelyben felrója Illyésnek, hogy a trianoni határokat „igazságtalannak” mondja, a jugoszláviai magyar értelmiséget „megalkuvónak, a maga magyar nemzetiségével mit sem törődőnek” tartja. Ez azonban csak egy jellemző mozzanat. A lényeg, hogy vajdasági magyar irodalomnak a képviselőit már foglalkoztatta a gondolat: lehetséges-e, hogy a vajdasági magyarság külön nemzetté konstituálódik. Azzal, hogy a két világháború között egyértelműnek tűnt a kérdés. Csuka Zoltán még leírhatta 1928-ban: „Az itt élő magyar nemzet (!) irodalma egységes és erőteljes és egyben kollektív formában akarja életerőit bemutatni”. De ebben a korban már nagyon óvatosan kezelik ezt a kérdést, és gyorsan visszakoznak azok az álláspontok, amelyek azt hirdetik, hogy a vajdasági magyarság külön nemzetet alkot. Hogy Bori évekkel később, 1993-ban leírhatta e forrongás kikristályosodott végtermékét: „Ezért tudom én magam jugoszláviai (vajdasági) magyarnak, tehát magyar is vajdasági-jugoszláviai magyarként vagyok és ilyen módon definiálom önmagamot, élek Jugoszláviában etnikai közösségekben azokkal, akiket ugyanazok a tényezők determinálnak, mint engem is”. (Lásd: Identitáskeresésben c. művét.)

A feladat nagysága és a lehetőségek kihasználásának jótékony hatása és kényszere mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy a vajdasági magyar irodalom vállalja és sikerrel betöltse küldetését. Először is, elérték azt, amit Csuka Zoltán csak a két világháború közötti vajdasági magyar irodalom feladataként és törekvéseként így fogalmazott meg: „az itt élő magyar nemzet (!) irodalma egységes és erőteljes és egyben kollektív formában akarja életerőit bemutatni”. Továbbá ebből az irodalomból jelentős alkotók nőttek ki. Mi sem bizonyítja ezt meggyőzően, mint az, hogy amikor a mi „nagy népvándorlásunkban” írónk jelentős része Magyarországra költözött, ezeket az írókat egytől-egyig jelentős íróknak ismerték el ott is és Gion, Tolnay, Sziveri egyszerre a magyar irodalom élvonalába került. Fehér, Ács, Zákány meg a

többiek örök értékű, ma is népszerű alkotásokkal gazdagították a magyar irodalmat. A Fórum Könyvkiadó által rendezett regény pályázaton a modern regényirodalom minden irányzatának csírája megtalálható. A vajdasági magyar irodalomban először erős drámairodalmunk bontakozott ki. Rádiójátékunk művelője, Balázs Attila Magyarországra költözve is egymás után aratta a díjakat. Így és még jobban részletezve tovább sorolhatnánk. Ennek a korszaknak az egyetemes magyar irodalom szempontjából legnagyobb értékű termékei azonban Bori Imre munkásságához fűződnek.

Ennek a munkásságnak az egyik része a vajdasági magyar irodalom hagyományainak feltárása, történelmének megírása, értékeinek bemutatása és egyben a különálló önállóságának tudatosítása. A másik része pedig az, amit Vajda Gábor „A délvidéki magyarság eszme és irodalomtörténetének” nevezett munkájában így mutat be: „Bori Imrének először elsősorban a XX. századi magyar irodalom egyetemes tanáráként nyílt lehetősége a magyar irodalom Ady korától kezdődő átértékelésére”. (Lásd: Remény a megfélemlítettségben c. könyvét.) Mi úgy fogalmazzunk, hogy a történelemben egyedülálló helyzetet zseniálisan hasznosítva bemutatja, elemzi és népszerűsíti a legújabb kori egyetemes magyar irodalom legnagyobb alkotóit: (nem teljes lista) Kassákot, Füst Milánt, Weöres Sándort, Németh Lászlót, Hamvas Bélát, Pilinszky Jánost, Mészöly Miklóst stb. Úgy és akkor, ahogyan és amikor – Hornyik Miklós megfogalmazásában – „a magyarországi irodalomkritika nem szólhatott róluk érdemeiknek megfelelően”. (Lásd: Meghasonlásunk története c. könyvét.)

Szenteleky korától eltérően azonban ez az egész irodalom nem az önálló vajdasági magyar identitás megteremtésének magányos kísérlete, hanem egy része ezen identitás fénykorának. Ez volt ugyanis az a korszak, amelyben – mint már mondtuk – mi jelentettük Európát az egyetemes magyarságnak. A magyar nyelv egyike volt a titói Jugoszlávia hét nyelvének, az ezzel járó előjogokkal. (A szövetségi törvény is csak akkor volt elfogadható, ha már magyar fordítását is hitelesítette a képviselőház bizottsága.) A Magyar Szó a legjobb magyar napilap volt. (A budapesti fiatalok, akik később a rendszerváltást megcsinálták, kijártak a Keleti Pályaudvarra, hogy hozzájussanak a lap valamelyik példányához. És nekem Kádár azt mondta: „Mondja meg az elvtársaknak, hogy olvasom lapjukat”). Az Újvidéki Rádiót egész Ukrajnáig szívesen hallgatták. A magyarországi írók ide csempészték ki kézírataikat, az újságírók, előadó művészek itt keresték meg a bevásárolásra, nyaralásra valót, szívesen jöttek férjhez a lányok, fölpakolni jártak a rokonok. Még a szórakoztató zenében is uraltuk a „magyar piacot”. A 3+2 hallható volt mindenütt ahol magyarok éltek. És Budapest minden zenés helye visszhangzott a dallamtól: „Kicsiny falum, ott születtem én, Nincs ott gyertya, nincs ott lámpafény. Házunk előtt vén eperfa áll, Engem anyám mindig haza vár”. Mert nemcsak a tömegesen városba szakadt értelmiség nosztalgiáját, hanem az 1956-os forradalom leverése után külföldre menekült magyarok honvágyát is tükrözte. És ebből mind a kettő – főleg az utóbbi – tilos volt Magyarországon.

Az egészséges irodalom nemzedékekben – azok váltakozásával és harcával – halad előre. A rendszerváltás előtt húsz év alatt két nemzedékváltás volt. (A rendszerváltás óta eltelt 20 évben egy sem, mert nem is létezett nemzedékek szerinti elkülönülés.) A joggal úttörőnek mondható, 1950-ben betört nemzedéket követő nemzedéket azok alkotják, akik tíz évesek voltak, amikor az 1950 áprilisi Híd megjelent. Ezt a két nemzedéket még egybe olvasztja a közös történelmi-társadalmi alap, a vajdasági magyar identitás megteremtésében és ápolásában kikényszerített és önként vállalt szerep, valamint az eredmények azonossága. Oly annyira, hogy a – minden új nemzedék betörésével együtt járó – kezdeti csatározások után egybe is olvadtak, együtt alkotva a vajdasági magyar irodalom „nagy nemzedékét”. (Amilyen sokáig nem lesz, ha egyáltalán lesz, hisz ma már mindenki akiben mozog valami Magyarországon keresi

érvényesülését, legfeljebb ott lehet része a nemzedéki csatározásoknak. Ehhez azonban hozzájárult, hogy az előző nemzedékek elvándorlása szinte szabad, harc nélkül elfoglalható teret hagyott a számukra. Így csak nemrégiben láttuk első erőtlenséget annak, hogy azért már alakulnak a nemzedéki ellentétek: akkor amikor Sáfrány megtámadta Végelt.) A különbség abban van, hogy ez a nemzedék a „vajdaságival” szemben jobban hangsúlyozza „jugoszláviai” voltát. Az igazán nagy különbség abból adódott, hogy ez a nemzedék életének nagyobb részét élte le az új körülmények között, tehát már szülei is jobban mentesek voltak a letűnt korszakok hatásától, azok is, még inkább ők már az új korszak „termékei” voltak. A többi különbség már a fentiekből és más változásokból eredt: a nemzethez általában, külön az anyanemzethez tartozás kevesebbet jelentett a számára, ez a nemzedék „kozropolitább” volt, idegen nyelveket tudott, jobban kapcsolódott Európához, „igazi” egyetemista volt az előző nemzedék alapvetően „középiszkolás” jellegével szemben, jobban hozzájutott a világot hozzánk elhozó könyvekhez, áramlatokhoz stb.

Ennek a két – egybeolvadt – nemzedéknek a történelme még megírásra vár. És a megíráshoz nagyobb történelmi távlat kell. Olyan korszak, amely objektívebben ítél a titói korszakról is. (Esetleg még egy másfajta szubjektív beállítottság hatása alatt ítéli meg. Mert idő kell annak elismeréséhez, hogy Titónak összes hibája ellenére két dologban igaza volt. Az egyik: a nacionalizmust tényleg el kell fojtani, mert különben – mint a délszláv háborúk megmutatták – a népek rögtön egymás torkának ugranak. És a másik: az önigazgatás az ember örök álma lesz. Nélküle nem lett volna a magyar 1956 és nem lett volna a rendszerváltó lengyel Szolidaritás. A más fajta szubjektív elfogultságot pedig esetleg az szülheti, hogy a Kína meg a több színű ázsiai diktatúrák hatására Európában is népszerűvé válik a diktatúra. És nem tudjuk, hogyan vélekedik majd annak a kornak az embere, amely megéli, hogy a Föld készleteinek elfogyásával nem a Marx által elképzelt „mindenki képessége szerint, mindenkinek szükséglete szerint” elv érvényesül, ami csak a mohamedán mennyországban létezhet, hanem a „mindenki képessége szerint, mindenkinek a lehetőségek szerint” elv.) Jelenleg ennek a korszaknak a helyes megítélését akadályozza a nemzedéki elfogultság és a személyes ellentét. Jellemző például, hogy Vajda Gábor tényleg hatalmas munkát és példátlan mértékű eredményt jelentő három kötetében, amely a vajdasági magyar értelmiség rendszerváltás utáni legnagyobb alkotásai közé, mindjárt Kalapis életrajzi lexikonja után állítható, a személyes ellentétek miatt mennyire képtelen fel- és elismerni Bori nagyságát.

Vajda Gábor említésével már a harmadik nemzedéknél tartunk, amelyről csak röviden kell szólnunk. Ez a nemzedék részben az elődökkel szembehelyezkedés érdekében, részben a Tito halála után elhatalmasodó zűrzavarnak, de főképp a nacionalizmus erősödésének és az anyanemzet országában való érvényesülés törekvésének hatására már „önelégült dicsekvésnek” tartja annak gondolatát is, hogy a vajdasági magyarság a Kárpát-medencei magyarság élvonalában állott, egyedülálló eredményekre volt képes. Sőt még a vajdasági magyar irodalom önállóságát is tagadja. („A magyar irodalmi ’vajdaságiasság’ pusztán fikció” – írta már említett könyvében Hornyik Miklós.)

...És mi van ma?

A napjainkban előállott helyzetet elsősorban az jellemzi, hogy a vajdasági-délvidéki magyar identitás érdekében legelőször is meg kell vívni harcunkat Vajdaság autonómiájáért. Mert ma a helyzet nagyon egyszerű: vajdasági identitás csak akkor létezhet, ha Vajdaságnak, mint

tartománynak megvan a maga identitása. Objektíve azért, mert Vajdaság identitása nélkül nem lehet vajdasági magyar identitás sem. Szubjektíve pedig azért, mert Szerbiához gyengébben kötődünk, mint Vajdasághoz, tehát egy szerbiai magyar identitás nehezebben lenne kialakítható. (Már mondtuk, hogy a vajdasági magyaroknak csak 6 százaléka vallja magát szerbiai magyarnak.) Sajnos a vajdasági identitás viszont gyengülőben van, ma már sokszor úgy tűnik: a szerbiai parlamentben csak a VMSZ-nek szívügye Vajdaság autonómiája, csak ő képviseli következetesen a tartomány érdekeit, azok védelmében még a kormánykoalícióval való szakítást is kockáztatva.

Évtizedeken át ugyanis az volt a helyzet, hogy a vajdasági szerbek erélyesen védték ennek a tartománynak az identitását, önállóságát és autonómiáját. A két világháború között. (Lásd: Dr. Ratko Koncar: Opozicione partije i autonomija Vojvodine, 1929-1941) a mozgalmat két forrás táplálta. Egyrészt a királyi diktatúra elleni harc, másrészt a sértődöttség a miatt, hogy a szerb nemzeti identitás kialakításában olyan fontos vajdasági szerbség teljesen háttérbe szorult a szerb nemzet kialakulásának másik pólusával, a szerbiai szerbség képviselőivel szemben. (Fontos felfigyelnünk arra, hogy már akkor tudták, hogy Vajdaság identitásának része a kisebbségi kérdés megoldása. Ezért az 1932 júliusában elfogadott zombori nyilatkozatuk 6. pontjában ott áll: „Követeljük, hogy a vajdasági kisebbségek kérdését végleg és törvényalkotásilag oldják meg”.) A II. világháború után, főképp az 1974-es alkotmányban ez az autonómia kiteljesült. A vajdasági szerbek történelmük során kétszer is kinyilvánították hogy Szerbiához akarnak tartozni, de ebben a Szerbiában széleskörű autonómiára tartanak igényt. Ezt adta meg nekik az 1974-es alkotmány, amely a föderáció elemévé tette az autonómiát: helyzetét a szövetségi alkotmány rendezte, képviselője ott ült a „rotálódó”, a föderáció többi egységének képviselőjéből álló Elnökségben, törvényei, kormánya, saját tudományos akadémiaja, vagyona volt. Most viszont harcolnia kell az ennél jóval szűkebb autonómia megőrzéséért, az alkotmányban meghatározott eszközök átutalásáért. Joggal mondják a Vajdasági Konvencióban tömörült pártok és szervezetek, hogy Koszovó kiválasztása után, egyetlen olyan föderációs egység marad, amelynek alkotmányos helyzete rendezetlen, amit előbb-utóbb rendezni kell. Még pedig azzal, hogy Szerbia szövetségi állammá, Szerbia és Vajdaság szövetségi államává alakul át.

Az történt ugyanis, hogy Vajdaság lakosságának annyira megváltozott az összetétele a betelepülésekkel és betelepítésekkel, hogy az autonómia hívei már nincsenek többségben. Az Identitet Vojvodine, Okrugli sto c. kiadványban (Belgrád, 2006) közzétett adatok szerint a tartomány lakosságának 33 százaléka akarja a mostani autonómiát, 22,1 százaléka az 1974. évi autonómiát, köztársaságot 2,2 százaléknál több autonómiát, de az 1974 évinél kevesebbet 18,8 megszüntetné az autonómiát 9,3, önálló államot akar 2,2, valami mást 0,9 és nem tudja mit akar 13,1 százaléknál. A korábban Vajdaságban éltek között legnagyobb arányban (33,1 százalékban) vannak azok, akik az 1974 évi autonómiát akarják vissza, azok között, akik külön köztársaságot akarnak (3,3 százaléknál) és azok között, akik önálló államot akarnak. Viszont a betelepülők között jelen legnagyobb arányban azok, akik megszüntetnék az autonómiát. (A II. világháború után betelepítetteknek 18,2 százalékban, a menekülési hullámokban 1993-1995-ben érkezők között pedig 18,9 és az 1995 után érkezők között 19,4 százalékban.)

Az nyilvánvaló, hogy vajdasági identitás nélkül nehezen képzelhető a vajdasági magyar identitás is. Nemcsak azért, mert ha nincs Vajdaság, akkor hogyan lehetne bármi, ami vajdasági. (Mint már mondtuk: a vajdasági magyaroknak csak 6 százaléka mondja magát szerbiai magyarnak.) Lényegesebb, hogy vajdasági identitás nélkül erősödne a közösséget gyengítő „sehova se tartozunk” érzés. És azt sem szabad elfelejteni, hogy a vajdaságiság mindig nagyon lényeges eleme volt identitásunknak. Nem véletlenül írta Herceg János 1938-ban, a Kalangya

akkori 10. számában: „A Vojvodjanski Zbornik mozgalma közelebb van hozzánk, mint bármilyen anyaországi mozgalom, ha nem is magyar, de vajdasági”. (Nem biztos, hogy tudatosan, de ténylegesen ez a tényező teszi a vajdasági autonómia olyan lelkes védnökévé a VMSZ-t, hogy már az a benyomás támad: Vajdaság autonómiája csak a magyaroknak a szívügye.)

A vajdasági magyarok körében pedig az a helyzet, hogy a VMSZ-nek nemcsak azt kellett tudatosítania, hogy Vajdaság autonómiája alapvető magyar érdek, hanem állnia kellett a kisebb pártok ostromát is. Mert ezek a pártok – annak tudatában, hogy ők legfeljebb egy lakótömb autonómiájában lennének többségben – még a perszonális autonómia meglévő formáját is visszautasítják, szembefordulnak nemcsak a demokratikusan megválasztott nemzeti tanács-csal, hanem magával a nemzeti tanácsok rendszerével is. (Mert természetesen harcolni kell a minél teljesebb autonómiáért, sőt azért is, hogy a nemzeti tanács mentesüljön az egypártrendszer bürokratizmusától, de addig is élni kell azzal, ami van.) De különösen káros az a tételük, hogy a magyarok nem érdekeltek Vajdaság autonómiájának megőrzésében, hanem csakis a magyar autonómia megteremtésében. Ez a tételük kapcsolódik a tömbmagyarság-szorványmagyarság megkülönböztetéshez. Miközben egyetlen mérce: a hatalom megszerzéséhez való pártpolitikai viszony. (Újvidéken több magyar él, mint – egy-két kivétellel – a tömbmagyarság településein, mégis az újvidéki szorványmagyar, mert nincs lehetőség a „magyar hatalom” megszerzésére.) Jól néznénk ki, ha ez a nézet diadalmaskodott volna, most amikor Szabadka biztosan nem, Ada, Zenta esetleg nem csatlakozna a magyar autonómiához. Amikor a vajdasági magyarok háromnegyede vallja magát valamilyen formában vajdasági magyarnak és mindössze 10,6 százaléka mondja magáról egyszerűen, hogy magyar.

Vajdaság identitásáért tehát még folyik a harc, de mi a helyzet a vajdasági magyar identitással? Vele kapcsolatban nagyon ellentmondásos helyzet alakult ki, egymással ellentétes folyamatok játszódtak le. Az egyik oldalon ugyanis vele kapcsolatban számos dolog kedvezően alakult. Még kettős hatású az, hogy szabadabbá, intenzívebbé vált a kapcsolat az anyanemzet országával. Ennek eredményeként ugyanis szabadabban, bátrabban vállalhatjuk, megvállhatjuk ezt az identitást, támogatást kaphatunk ennek az intetítésnek a fenntartásához, intézményeinek, szerveinek működtetéséhez, a magyar nyelv tanulásához. (Tévedés: nem mint magyarok, hanem mint a magyar nyelv tanulói, akik – elvben – kínaiak is lehetnek, mint ahogyan a francia és német nyelv esetében ez a nemzeti jelleg már el is tűnik.)

A másik oldalon Trianon óta először vetődik fel a kérdés: van-e vajdasági magyar identitás, szükség van-e erre az identitásra? Mert a trianoni elszakítottság, még inkább a tájékoztató-irodás elszakítottság nyilvánvalóvá tette, hogy valami különálló, elszakított közösséget alkotunk, amely – éppen elszakítottságának következményeként – öntörvényűen, szuverénül fejlődik. Nekünk csak annyi feladatunk maradt, hogy eldöntsük: ez a körülmény csak ahhoz elég, hogy a svájci és belga francia mintájára vajdasági magyar irodalmat teremtsünk, vagy pedig megindul a külön nemzetté alakulás folyamata is, arra a mintára, hogy kialakult vagy a svájci és belga nemzet vagy a svájci francia és belga francia nemzet. Ma már fursának tűnik az utóbbi dilemmának a felmerülése, ma már nemzetrészként is el tudjuk képzelni és fogadni ezt a különálló identitást. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az előző korokban jobban élt az a felfogás, amely a nemzetet szorosan köti az államhoz. (Kossuth is el tudta fogadni, hogy a szerbeknek külön jogaik vannak, de a nemzet az a magyar, amelynek lehet szerb ajkú része is.) Trianon ugyanis ennek a nemzetállami felfogásnak a terméke. Azóta azonban ez az államhoz kötődés lazult, sőt az Európai Unió a regionalizálásban megtalálta a szerveződésnek azt a formáját, amely független az állami struktúráktól, sőt magától az államtól is.

Napjainkban, amikor az új felfogás és az új hozzáállás az állammal teremtett különválasztás helyett azt helyezi előnybe, ami országhatároktól függetlenül eggyé teszi a nemzetet, már felvetődhet a kérdés: különbözik-e és mennyiben különbözik a nemzetnek országhatárral egymástól elválasztott két része? Külön identitást adnak-e ezek a különbségek, illetve külön identitást ad-e az amiben különböznek? Ápolni, fejleszteni, kidomborítani kell-e ezt az identitást, vagy tompítani, elhallgatni a közös magyar identitás érdekében elfeledtetni? Az anyaország hatása és segítsége a különbségek tompítása irányában hat. (Minek támogatnák a magyarországi adófizetők azt, hogy erősödjön az, ami ezeket a nemzetrészeket megkülönbözteti tőlük.) Az anyanemzet támogatásától függő elit, a magyarországi támogatásból élő „profimagyarok” természetesen szintén ebben az irányban gyakorolnak erőteljes nyomást. A tömegek azonban másképp viszonyulnak a kérdéshez.

A magyarországi kisebbségnél láttuk a másik végletet: annak hatását, hogy mennyire az asszimilálódást segíti elő, ha túlságosan azonosulnak az államukban többséget adó nemzettel. Az erdélyi és kárpátaljai példán láttuk, hogy a tömegek – a látszat alapján valami mást várnak csalódást is okozva – a külön identitás kihangsúlyozását jelentő különbséget tartják fontosabbnak. Nálunk azzal kell szembenéznünk, hogy az anyanemzet országától elszakítottság megszűnése kettős – erősítő és gyengítő – hatást gyakorol identitásunk tudatosítására, tudatos vállalására. Ennek alapján már eljuthatunk annak felismeréséhez, hogy az itteni többségtől való megkülönböztetéssel kell harcolnunk az asszimilálódás ellen és a magyar nemzet többi részétől bennünket megkülönböztető identitás tudatos vállalásával kell elejét venni életerőnk fogyásának, annak, hogy állandóan vérezzünk az anyanemzet országába való vándorlás miatt. Fel kell ismernünk, hogy ha megakarunk maradni – sem asszimilálódással, sem elvándorlással nem akarunk megszűni – akkor a vajdasági magyar identitás ápolása az alapvető feladat.

Annak megállapítását, hogy az anyanemzettől való elszakítottság mai megszűnése kettős hatással van és két ellentétes irányban befolyásolja identitásunkat meg annak vállalását, ki kell egészítenünk annak egyszerű felsorolásával, hogy e feladatnak a teljesítése szempontjából a rendszerváltás pozitív és negatív változásokat hozott. A pozitív változások között első helyre kell tennünk az irodalomközpontúság megszűnését. Nemcsak a „magyar politika” született meg. (A magyar pártok mellett a többi párt is felfedezte, hogy nem lehet meg magyar kérdések, tekintélyes személyiségek nélkül.) Mi magunk is most fedeztük fel, hogy írók mellett tudósaink is vannak, a tudományos kutatómunka valamelyik ágazatával foglalkozóknak és ennek a tevékenységnek a felkarolására, támogatására és népszerűsítésére – a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság formájában – szervezete is alakult. Az értékek felismeréséhez és felkarolásához hozzájárult a Magyar Tudományos Akadémia is, amelynek vajdasági tagjai lettek, külhoni tagozata létesült stb. Különösen gazdag lett az identitás szempontjából fontos történelmünknek a feldolgozása. Mai tanácskozásunkra kiemelt Hegedűs Antal mellett ott a már elhunytak között Kalapis Zoltán (akinek három kötetes életrajzi lexikonja nemcsak felmérhetetlen jelentőségű munka, hanem a vajdasági magyarok nagyjainak legteljesebb tárháza is), Mészáros Sándor (aki megalapozta, elindította a vajdasági magyarok történelmének feltárását), Csehák Kálmán (aki munkásságának mottójául választotta Széchenyi megállapítását: „A nemzet, mely nem ismeri múltját, a jövőjét sem építheti”) stb. Mellettük ott van a korábban és ma is elő történészek – elsősorban helytörténészek – egész serege.

Identitásunk szempontjából nem kevésbé kedvező hatású, hogy kialakult ennek az identitásnak egész intézményrendszere. Kutató intézetek, a vajdasági magyar identitás kialakításával és gazdagításával foglalkozó intézmények, kulturális központok alakultak, a helyi tájékoztatásnak a korábbinál fejlettebb rendszere, a különféle „napok” sorozata stb. jött létre. Erőre kaptak a múltban tengődő, gyakran akadályozott kulturális-művelődési egyesületek, közpon-

tok, rendszeressé váltak évi közös-vajdasági rendezvényeik. Fokozódott a magyar iskolák felé általában, külön minőségi javításuk iránt támasztott elvárás. Erősödött a vajdasági magyar identitás megőrzésének, erősítésének követelménye, általában magyarságunk, külön vajdasági identitásunk vállalásának, megvallásának igénye stb. Nagy javulás az is, hogy gazdagabb, differenciáltabb, sokrétűbb, decentralizáltabb lett könyvkiadásunk. Itt azonban már megvan az átmenet az identitásunkat gyengítő, annak vállalását akadályozó tényezőkhöz: a könyvkiadás pénzkérdés lett, mindenki adhat ki könyvet, aki intézményes vagy magán forrásból pénzt teremtet el. Ez a rendszer azonban nem biztosítja nemcsak azt, hogy a legjobbak jelenjenek meg, de azt sem, hogy az igazi értékek biztosan megjelenjenek. (Régen politikailag több volt a diszkrimináció, de az értékek biztosan megjelentek, sokszor még akkor is ha a rendszernek nem voltak rokonszenvesek. De ez már kapcsolódik az értékek teremtésének ahhoz a sajátosságához, amellyel itt nem foglalkozhatunk, de azzal érzékeltethetünk: az oroszoknak sem lesz sokáig új Szolzenyicinjük.)

A vajdasági magyar identitással kapcsolatban a legerősebben ható negatív tényezőt már említettük: gyengül általában a vajdasági identitás. És hogyan erősödhetne nálunk a vajdasági magyar identitás, ha mind kevésbé van jelen, mind gyengébben hat és érvényesül a vajdasági identitás, amelynek keretében kialakul? De még ennél is károsabban hat identitásunkra a vajdasági magyarság elszegényedése. Mert ez az elszegényedés általános tünet, nemzeti hovatarozástól független kísérő jelensége a rendszerváltásnak. (A kapitalizmus igazi előnye a verseny, abban viszont vannak lemaradók is, ami azzal jár, hogy azok rosszabbaknak érzik helyzetüket még akkor is, ha csak a meggazdagodókhoz viszonyítva rossz, de megesik, hogy objektíve is rosszabb, ami nálunk gyakori.) De a magyarokat még jobban sújtja: a vagyon visszaszármaztatás késve és csak részben oldódik meg, kiszorultak a privatizálásból, nehezebben találnak munkát és könnyebben lesznek munkanélküliek stb. (Jellemző Hódi Sándor már idézett Nemzeti önkép c. könyvében közölt adat, amely szerint a vajdasági magyaroknak 24 százaléka véli úgy hogy a rendszerváltás után rosszabbodott a helyzet az anyanyelv használata terén, 28 százaléka szerint a szabadságjogok terén, 32 százaléka szerint az iskolaügyben és 33 százaléka szerint a kulturális életben, de 58 százaléka szerint rosszabb a gazdasági helyzet.)

Az elszegényedés aztán számtalan irányban fejt ki káros hatását. Legelőször és legáltalánosabban: az autonómia és egy nemzeti közösség fejlődése lényegében anyagi kérdés. Az USA-ban nincs szükség semmilyen törvényre ahhoz, hogy a kínaiak éljék a maguk önirányítású közösségi életüket. Az állami iskolákra és az ingyenes gyógykezelésre is csak a szegényeknek van szükségük. A kultúrélet, könyvkiadás és tájékoztatás csak pénzkérdés, Jelentős részük még a leggazdagabb társadalmakban is állami támogatásra szorul, mi térségünkben viszont még az egyházi iskolák sincsenek meg állami segély nélkül. Gazdag országokban kialakult – adómentességet vagy adókönyvitést hoz – a jótékonykodás, adományozás rendszere. Szegény környezetben semmi sincs állami pénzek nélkül. Az államnak viszont mind kevesebb a pénze ilyen célokra és a legkisebb gondja is nagyobb annál, hogy a kisebbségekkel törődjön. Az anyanemzet országának is mind kevesebb a pénze, a segélyezés rendszere kormányváltással együtt módosul, nemcsak az összeg, hanem a cél megválasztása is véletlenszerűen múlik. Általában egész Európában elhatalmasodott a pályázati rendszer, amely azt hozza magával, hogy ma már szinte fontosabb tudni pályázni, mint jól dolgozni stb.

Mindebből az elszegényedésnek van egy súlyosabb objektív és egy kevésbé káros, de hasonlóan ható könnyebb, szubjektívebb következménye.

Az objektív következmény, hogy nemcsak az elszegényedés, hanem a délszláv háborúk miatti behívók előli menekülés is, majd később a munkába állás vagy iskoláztatás lehetősége a vaj-

dasági magyarok tízezreit bírta Magyarországra költözésre, még hozzá a legmozgékonyabb embereket, a fiatalokat, az értelmiség jelentékeny részét. Ennek persze van visszahatása is, a kiábrándulás, csalódás jelentkezésében, ami az itt maradtakban vagy visszatérőkben a Vajdasághoz kötődést erősítheti. (Már említettük: nem régiben még csak az a szólásmondás járta: Hogyan lesz egy erdélyi magyarból oláh? Úgy, hogy Magyarországra költözik. Ma már megjelent az is: Hogyan lesz egy vajdasági magyarból csetnik? Úgy, hogy Magyarországra költözik.) És van benne egy biztató mozzanat: nem kell féltetni a kivészéstől azt a közösséget, amely alig egy félévszázad alatt – a háború befejezése utáni borzalmakkal, a titói Jugoszlávia által lehetővé tett kivándorlással és a Magyarországra költözéssel – három ilyen vérvesztéssel kibírt és átvészelt. Ettől függetlenül, nyilvánvaló, hogy ez az elvándorlás is gyengítette identitásunk vállalását. Része annak a veszélynek, hogy a Vajdasághoz ragaszkodás helyett, jelentkezik az elvándorlás, az eltávozás, Vajdaságtól megszabadulás vágya. (Az ezzel kapcsolatos felméréseket is ismertettük már.)

Az elszegényedés szubjektív következménye a kolduslelkület kialakulása. Mert saját államunk segítségétől való függés is szülhet megalázkodást, meghunyászkodást, de itt legalább azt érezzük, hogy jogunk és módunk van követelőzni, elvárni azt, amire nekünk jogunk van. Magyarország segítségét azonban nem befolyásolhatjuk, az függ az ottani belső csatározásoktól, ki van téve a gazdasági megszorításoknak és minden esetben kérni kell. És ennek hatása, hogy túl sok vajdasági magyar válik függővé a magyarországi segélyektől, annak minden következményével. Túl sokan lesznek az olyanok, akiknek magyarságuk kenyérkereseti – meghozzá: egyetlen kenyérkereseti – forrás. Nem is szólva arról, hogy a segélyektől függés folytán kialakuló kolduslelkület nem egyszerűen szolgalelkűség, mert a koldus meg is gyűlöli azt, akinek könyöradományára rászorul.

Így kapjuk azt a bonyolult helyzetet, hogy soha nem volt ennyi lehetőségünk a vajdasági magyar identitás megvallására, tudatosítására és ápolására, de ugyanakkor soha nem hatott ennyi minden ennek az identitásnak a vállalása, képviselése ellen, mint most.

Következtetések

1. A vajdasági vagy délvidéki vita lezárására javasoljuk annak leszögezését, hogy ha valaki vállalja vajdasági magyar identitását, akkor mindegy hogy vajdasági vagy délvidéki magyarnak vallja-e magát. Annál inkább, mert a felmérések szerint csak a „vajdasági magyarok” meg a „délvidéki magyarok” együtt adják a vajdasági magyarság kétharmadát, a „szerbiai magyarokkal” együtt háromnegyedét. A délvidékezők elkedvetlenítésére: a vajdaságiak háromszor annyian vannak, mint a délvidékiek és egytizedük mondja magáról csak azt, hogy magyar.
2. A nemzet és a nemzetiség fogalmának elméleti meghatározásával, a kettő közötti viszony politikai gyakorlatával, az államalkotók fogalmával és egyebekkel kapcsolatos vizsgálódások egyértelműen igazolják – a kutatók hozzáállásától függően – a kisebbségi népcsoportok vagy nemzetrészek identitása kialakításának és ápolásának, így a vajdasági magyar identitás vállalásának fontosságát. Mindezek a kérdések és dilemmák nyilvánvalóvá teszik, hogy azok, akik kívül élnek azon az országon, amelyben az anyanemzet többséget alkot, helyzetüket csak úgy és csak akkor rendezhetik, ha erős és tudatos identitássá válva, az anyanemzet és Európa támogatásával, kivívják méltó helyüket abban az országban, amelyben élnek. Különben csak a bölcs rabi új átka marad: Védjen meg téged anyaországod.

3. A kisebbségi identitás a többséggel és az anyanemzettel szembeni meghatározást, elkülönülést egyaránt megköveteli. A vizsgálódások gyakorlati eredményeinek ismertetésével bevezetőként ezzel kapcsolatban a magyarországi adatok alapján szólunk az asszimiláció, mint az identitás gyengülésének veszélyéről, az erdélyi és kárpátaljai adatokkal kapcsolatban ennek az identitásnak a két végétéről, Erdélyről, ahol már a teljes önállóságnak is vannak hívei és Kárpátaljáról, ahol a „kárpátaljai magyarok” és a „kárpátaljaiak” a „magyarul beszélő ukránokkal” együtt megközelítik a háromnegyedes többséget. Ezután utalunk a vajdasági magyar identitással kapcsolatos kutatásokra és statisztikai felmérésekre.
4. Igazán csak vázlatosan szólunk a vajdasági-délvidéki magyar identitás alakulásának szel-lemtörténelmi szakaszairól. Az első szakasz az első nagy töréssel, vagyis Trianonnal, Vajdaságnak Magyarországból való kiszakításával kezdődik. Ebben a szakaszban nyilvánvaló lett, hogy Vajdaság többé nem lehet provincia, hanem önálló entitássá kell válnia. És a különben is irodalomközpontú kisebbségi élet kitermeli az önálló vajdasági magyar irodalom igényét. A következő szakaszban még teljesebbé vált az elszakadás az anyanemzet orszá-gától, hisz teljesen el voltunk vágva és határainkon lóttak. Ez szülte a még nagyobb önálló-ság szükségességét. És egyben ez volt a vajdasági magyar identitás aranykora, hisz mi je-lentettük még Európát is az anyaország felé, amivel velejárt, hogy vállalkozhattunk olyan feladatokra is, amelyek vállalására az anyanemzet nem volt képes. Csak az önfejlődés lo-gikus eredménye és nemzedéki ellentét következménye volt, hogy a következő nemzedék már inkább a jugoszláv identitást hangsúlyozta a vajdaságival szemben. Az újabb fordulat azzal kezdett érlelődni, hogy az anyanemzet országával való kapcsolatok javulása más vál-tozásokkal és a nemzedéki harccal együtt létrehozta azt az új nemzedéket, amely már „ér-telmetlen öndicséretnek” minősítette még annak gondolatát is, hogy mi valamilyen előny-ben vagyunk az anyanemzettel szemben, és hogy vannak eredményeink, amelyeket az anyanemzet nem volt képes elérni.
5. Ezután következett a rendszerváltás, amely számos pozitív és negatív változást hozott. A pozitív változások: 1. eltűntek a gátak az anyanemzettel való kapcsolatainkban, 2. megszűnt a nemzetiségi élet irodalomközpontúsága és lendületet vett ennek az életnek minden terüle-te, 3. kialakult a nemzetiségi élet képviselőjének és tevékenysége számos területének in-tézményrendszere, 4. erősödött a vajdasági-délvidéki magyar identitás megteremtésének, vállalásának és ápolásának igénye, 5. differenciálódott, sokrétűbbé vált könyvkiadásunk stb. És a negatív változások: 1. általában gyengült Vajdaság autonómiája és „felhígult” Vajdaság őslakossága, 2. elszegényült a vajdasági magyarság, tönkre ment, állandó anyagi nehézségekkel küszködik sajtója, 3. újabb nagy vérvesztés érte ezt a magyarságot, leg-mozgékonyabb tagjai és értelmiségének jelentős része Magyarországra vándorolt, 4. a megváltozott helyzet miatt megindult a kolduslelkület kialakulása és jelentkeztek a „fog-lalkozásszerű” magyarok stb. Most már ebben az új helyzetben kell vizsgálni a vajdasági-délvidéki magyar identitást is. Ebben a vizsgálatban azt a meglepő eredményt kapjuk, hogy Vajdaság identitásának megőrzése elsőrendű magyar érdek lett, már-már olyan benyomás-sal, mintha Vajdaság autonómiája csak a magyaroknak, keretükben a VMSZ-nek lenne ér-deke. Ennek a benyomásnak a kialakulásához azonban szükség volt arra, hogy eljelentéktelenedjenek azok a magyar pártok, amelyek mellékesnek tartják Vajdaság auto-nómiáját.

Újvidék, 2011 augusztusa-októbertől